

BEZGEK

Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi
Journal of Teaching Turkish Language to
Foreigners

Araştırma Makalesi

Cilt 3 (2024) Sayı 1 17-34

Yabancı Yazarlar Tarafından Yazılmış Türkçe Sözlüklerin İncelenmesi (13.Yüzyıl-20.Yüzyıl)

The Examination of Turkish Dictionaries Written by Foreign Authors (13. Century- 20. Century)

Akif ŞİMŞEK¹

Şimşek, A. (2024). Yabancı Yazarlar Tarafından Yazılmış Türkçe Sözlüklerin İncelenmesi (13.Yüzyıl-20.Yüzyıl). *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 3(1), 17-34.

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.10.2023
Kabul Tarihi: 10.01.2024
Yayın Tarihi: 15.03.2024

Anahtar Sözcükler

Türkçe Sözlükler
Yabancılar
Sözlükçülük

Article Info

Received: 27.10.2024
Accepted: 10.01.2024
Published: 15.03.2024

Keywords

Turkish Dictionary
Foreigners
Lexicography

Öz

Sözlük, bir dilin sözcüklerini abece sıralaması ile vererek onları açıklayan ve tanımlayan yapıdır. Türk sözlükçülüğünün evveliyatı 11. yüzyıla dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072 yılında kaleme alınan Divan-ü Lügat-it Türk adlı eser Türk dilinin ilk sözlüğü ve dil bilgisi kitabı olarak kabul edilmektedir. O günden bu yana Ali Şir Nevai, Sümbülzade Vehbi, Ahmet Vefik Paşa, Muallim Naci, Mütercim Asım Efendi, Şemsettin Sami, E.Kemal Eyüboğlu, Ömer Asım Aksoy, Hüseyin Kazım Kadri gibi birçok ilim insanı Türkçe sözlükler kaleme almıştır. Aynı zamanda Türk sözlükçülük tarihine yabancı yazarlar da katkı sağlamışlardır. Bu makalenin amacı da yabancılar tarafından yazılan veya Türkiye coğrafyasında bir dönem yaşayıp Türkçe öğrenen yabancılar tarafından kaleme alınan sözlüklerin bir kısmına değinmektir. Bu amaç doğrultusunda doküman incelemesi yöntemi seçilmiş ve Google Akademik'in ve Ulusal Tez Merkezi'nin veri tabanları taranmıştır. Araştırmada İtalya'dan Rusya'ya; Almanya'dan Fransa'ya; Irak'tan Polonya'ya; Macaristan'dan Gürcistan'a kadar birçok sahada yabancı ilim insanları tarafından yazılan Türkçe sözlükler hakkında bilgiler verilmiş ve bu eserler kronolojik olarak tanıtılmıştır. Nihayetinde geçmişten günümüze yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlük veya bünyesinde Türkçe sözlük bulunan 42 eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı müstakil sözlük özelliği taşıyan bir kısmı da bünyesinde dil bilgisi kurallarını ve dönemin konuşma yapısını içermektedir. Yabancılar tarafından kaleme alınan Türkçe sözlüklerin bazıları ekonomik, ticari, askeri amaçlarla; bir kısmı da misyonerlik, öğretim, Türkçe konuşma yapısını öğretme amacıyla yazıldığı tespit edilmiştir.

Abstract

A dictionary is a work that presents and defines the words of a language in alphabetical order. The history of Turkish lexicography dates back to the 11th century. The work titled Divan-ü Lügat-it Türk, written by Kaşgarlı Mahmut in the year 1072 is considered the first dictionary and grammar book of the Turkish language. Since then, many scholars such as Ali Şir Nevai, Sümbülzade Vehbi, Ahmet Vefik Paşa, Muallim Naci, Mütercim Asım Efendi, Şemsettin Sami, E. Kemal Eyüboğlu, Ömer Asım Aksoy, Hüseyin Kazım Kadri have written Turkish dictionaries. Foreign authors have also contributed to the history of Turkish lexicography. The purpose of this article is to briefly discuss some dictionaries written by foreigners or by foreigners who lived in the geographical area of Turkey and learned Turkish during a certain period. For this purpose, a document analysis method was chosen, and the databases of Google Scholar and the National Thesis Center were searched. The research provides information about Turkish dictionaries written by foreign scholars in various fields from Italy to Russia, from Germany to France, from Iraq to Poland, from Hungary to Georgia, and introduces these works

¹ Millî Eğitim Bakanlığı, Kocaeli, Türkiye. akfmskk@gmail.com

chronologically. In the end, 42 works were identified that were written by foreigners from the past to the present, either as Turkish dictionaries or containing Turkish dictionaries. Some of these works function as independent dictionaries, while others include grammar rules and the speech structure of the period. It was determined that some of the Turkish dictionaries written by foreigners were intended for economic, commercial, and military purposes, while others were written for missionary work, education, and teaching Turkish speech structure.

Giriş

Dünyada en çok konuşulan diller arasında ilk sıralarda yer alan ve binlerce yıllık geçmişi olan Türkçe; Asya'dan Avrupa'ya, Sibirya'dan Afrika'ya kadar konuşulan kadim bir dildir. Türkçe, sadece Türkiye coğrafyasında değil birçok ülkede yüzlerce yıldır öğrenilmekte ve öğretilmektedir. Bir dil öğretilirken kullanılan materyallerin başında da sözlükler gelmektedir. Tarihten günümüze bu amaç doğrultusunda hem ana dili hem de yabancı dil konuşurları tarafından Türkçe sözlükler yazılmış ve yayımlanmıştır. Bu çalışmada da yabancılar tarafından hazırlanan Türkçe sözlüklere yer verilmektedir.

Sözlük, yeni kelimelerin öğretilmesinde başvurulan ana kaynaktır (Özbay ve Melanlıoğlu, 2013). Sözlükler, o dilin sözcük hazinesini bir araya getiren, sözcükleri madde madde açıklayan kapsamlı ilmi çalışmalardır. Akalın (2010) sözlük kelimesini söz- kökünden türediğini belirtmekte ve sözlüğü bir dilin kelimelerini tür, söyleyiş, anlam ve kullanım özellikleriyle birlikte ve alfabetik sıra ile veren eser olarak tanımlamaktadır. Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dil bilgisi ulamları, eş anlamlıları ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıtlara sözlük denir (Vardar, 1983). Bu sözlükleri oluşturmaya, yazmaya, sistemati bir biçimde ele almaya ise sözlükçülük denilebilir. Sözlükçülük, "Sözlük hazırlama veya yazma işi." olarak tanımlanmaktadır. Akalın (2010) leksikografi sözcüğü yerine sözlükçülük ifadesinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Usta'ya (2010) göre sözlükçülük, dilin söz varlığını ortaya koymaya çalışan ve leksikolojinin parçası olarak görülen bir alandır.

Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divan-ı Lügat-it Türk'ten bu yana sözlükler öğretim aracı olarak farklı coğrafyalarda kullanılmaktadır. Bu eser Türk sözlükçülüğünün en önemli eserlerinden biri olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda Türk sözlükçülüğüne Ali Şir Nevai, Sümbülzade Vehbi, Ahmet Vefik Paşa, Muallim Naci, Mütercim Asım Efendi, Şemsettin Sami, E.Kemal Eyüboğlu, Ömer Asım Aksoy, Hüseyin Kazım Kadri gibi birçok yazarın, ilim insanının katkıları olmuştur.

Devletlerarasında ekonomik, toplumsal ve siyasi ilişkilerin varlığı karşılıklı olarak dillerin öğrenilmesini sağlamıştır. Osmanlı'nın üç kıtada yayılması ve bir imparatorluk haline gelmesi diğer devletlerin Osmanlı ile ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır. Bunun bir sonucu olarak yabancılar tarafından birçok Türkçe gramer kitapları ve Türkçe sözlükler yazılmıştır. Bu husus dünya nazarında Türkçenin ne denli önemli görüldüğünün göstergelerinden biridir.

Yapılan literatür taraması sonucunda hem ana dil konuşurları hem de yabancılar tarafından Türkçe sözlüklerin ve Türkçe gramer kitaplarının incelendiği birçok makale ve tez tespit edilmiştir. İşgören (2011) Türkçenin etimolojik sözlüklerini ele aldığı çalışmada Türkiye dışında Türk dili üzerine yapılan etimolojik çalışmalara ve Türkiye'deki etimolojik çalışmalara değinir. Yabancılar tarafından yazılmış bazı Türkçe sözlükler de müstakil olarak ele alınmıştır (Koçoğlu, 2006; Coşkun, 2014; Kartallıoğlu, 2018; Bekar ve Güngör, 2020; Cikia ve Üstünyer, 2021). Fakat bu eserler sadece sözlük özelliği taşımamaktadır. Sözgelimi P.F. Viguier'in Elemens de la Langue Turque adlı eseri dil bilgisi kitabı olmasının yanı sıra sözlük özelliği de taşımaktadır. Yabancılar tarafından Türkçe dil bilgisi kitabı olarak da oluşturulmuş eserler mevcuttur. Marcontonio Giustiniani'nin 17. yüzyılda Türkçe gramer kitabı öne çıkmaktadır ve ayrıca Abu Said tarafından yazılan ve 1877 yılında Londra'da

yayımlanan “Turkish Self-Taught” adlı eser bu açıdan değerlendirilebilir (Yalap ve Kılıç, 2011). Meninski’nin 17. yüzyılda kaleme aldığı Grammatica Turcica adlı eseri Türkçenin gramerini ele almaktadır (Yağmur, 2014). Yine Walenty Skorochod Majewski’nin de Lehçe kaleme aldığı Türkçe dil bilgisi kitabı mevcuttur ve bu eser Lehçe kaleme alınmış ilk Türkçe dil bilgisi kitabıdır (Halat ve Golas, 2020).

Alan yazın taraması yapıldığında yabancılar tarafından yazılan sözlüklerin derlendiği herhangi bir araştırma tespit edilememiştir. Bu çalışmada da yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlükler yazıldığı yüzyıla göre kronolojik olarak sıralanmış ve bu sözlükler kısaca tanıtılmıştır. Araştırmanın sözlükçülük alanında çalışanlara fikir vereceği düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları belirlenmiştir:

- 1) Yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlük yazarları hangi millete mensuptur?
- 2) Araştırmada tespit edilen eserler hangi yüzyıllarda kaleme alınmıştır?
- 3) Yabancılar tarafından yazılan sözlüklerin yazılış amacı nedir?
- 4) Yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlükler hangileridir?

Bu çalışmada yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlükler incelenmektedir ve bu amaç doğrultusunda 42 sözlük tespit edilebilmiştir. Bu sözlükler hakkında yazılan makaleler ve tezler veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu çalışmanın bulguları ve sonuçları sadece bu 42 sözlükteki veriler ile sınırlıdır. Zira ulaşılamayan verilerin varlığı da ihtimal dâhilindedir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeline, veri toplama sürecine ve verilerin analiz edilmesine dair bilgiler verilecektir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılan konu, olgu ve olaylar hakkındaki yazılı materyallerin analizidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada da 20. yüzyıla kadar yabancılar tarafından yazılmış Türkçe sözlükleri tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu sözlükler hakkında bilgi veren tezler ve makaleler ilgili doküman olarak seçilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Araştırma konusu yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlükleri tespit etmek olan bu çalışmada bilgi kaynağı olarak Google Akademik, Ulusal Tez Merkezi ve İslam Ansiklopedisi kullanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili bilgi kaynakları taranmıştır. Tarama işlemi “Türkçe sözlükler, etimolojik sözlükler, tarihi sözlükleri, yabancı yazarlar tarafından yazılan Türkçe sözlükler, lehçe sözlükleri” gibi aramalar yapılmıştır. Aramalar neticesinde belli başlı eserlere ulaşılmış ve bu eserlerdeki mevcut bilgiler yeni bilgileri doğurmuştur. Böylelikle eserler birbirleri ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu çalışmada konu ile ilgili 42 esere ulaşılmış olsa da erişilemeyen ve belki de henüz keşfedilmeyi bekleyen yabancı yazarlar tarafından yazılmış Türkçe sözlükler mevcuttur. Bu tarama doğrultusunda belirlenen sözlükler yazıldıkları yüzyıllara göre ve yazılış amaçlarına göre tasnif edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada ulaşılan tezler ve makaleler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde belli konular ya da temalar seçilir ve elde edilen veriler bu temaların altına kodlanır. Yani içerik analizinde birbiri ile ilişkili veriler ortak temalar itibarıyla bir araya getirilir ve bilgiler yorumlanarak okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenlenerek sunulur (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu doğrultuda yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlükler veya bünyesinde Türkçe sözlük barındıran eserler yazıldıkları yüzyıllara göre tasnif edilmiştir. Bulgular bölümünde tespit edilen eserler numaralandırılarak verilmiş ve eser isimlerinden sonra yazar adları italik olarak gösterilmiştir. Ayrıca Türkçe eser veren bu yazarların ait oldukları ülkeler ve oluşturdukları eserlerin yazılış amaçları da kategorize edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma sorularından hareketle elde edilen veriler sunulmuştur.

Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu çalışmada 42 eser tespit edilmiştir. Yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlük yazarlarının milliyetleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yazarların Milliyetleri

Milliyet	f
İtalyan	7
Alman	6
Fransız	5
Ermeni	5
Arap	4
İngiliz	3
Avusturya	3
Macar	3
Polonya	2
Rus	2
Romen	1
Gürcü	1
Toplam	42

Tablo 1 incelendiğinde bu çalışmada tespit edilen eserlerin 7 tanesi İtalyan, 6’sı da Alman yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Tespit edilen bu eserlerin 12 farklı millete mensup yazarlar tarafından kaleme alındığı görülmektedir.

İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Yabancı yazarlar tarafından yazılan Türkçe sözlüklerin yazıldıkları yüzyıllara göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Eserlerin Yazıldığı Yüzyıllar

Yüzyıl	f
13. Yüzyıl	1
14. Yüzyıl	3
16. Yüzyıl	2
17. Yüzyıl	7
18. Yüzyıl	3
19. Yüzyıl	18
20. Yüzyıl	8
Toplam	42

Tablo 2 incelendiğinde yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlüklerin en fazla 18. yüzyılda kaleme alındığı görülmektedir.

Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlüklerin yazılış amaçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Eserlerin Yazılış Amaçları

Eserlerin yazılış amaçları	f
Yabancılar Türkçenin dil bilgisini ve sözcüklerini öğretmek	19
Türkçenin ve diğer dillerin etimolojisi hakkında bilgi vermek	7
Türk dilinin konuşma kurallarını, telaffuzunu öğretmek	5
Tüccarlara ve iş adamlarına Türkçe öğretmek (Bilhassa İtalyan)	3
Türk lehçelerini karşılaştırmak	3
Yabancı askerlere Türkçe öğretmek	1
I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile savaşan Alman askerlere Türkçe öğretmek	1
Seyyahların kişisel notları	1
Türkçe cep sözlüğü oluşturmak	1
Misyonerlik	1
Toplam	42

Tablo 3 incelendiğinde yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlüklerin farklı amaçlarla yazıldığı görülmektedir. Bunlardan sayıca en fazlası yabancılar Türkçenin sözcüklerini ve Türkçe dil bilgisini öğretmektir. Yabancı yazarlarca Türk dilindeki sözcüklerin etimolojik özellikleri konusunda bilgi veren 7 eser yazılmıştır. Türk dilinin konuşma kurallarını, yazıldığı dönemde halkın telaffuz özelliklerini gösteren sözlük sayısı da 5'tir. Türk dilindeki lehçeleri karşılaştırmak, yabancı askerlere yardım etmek ve cep sözlüğü oluşturmak gibi amaçlarla sözlükler de yazılmıştır.

Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde yabancı yazarlar tarafından kaleme alınan Türkçe sözlükler veyahut bünyesinde sözlük barındıran eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir. Eserler yazıldığı yüzyıllara göre tanıtılacaktır. Numaralandırma işleminden sonra öncelikle eser ismi verilmiş akabinde italik olarak eserin müellifi gösterilmiştir.

13.Yüzyıl

Hilyetü'l-İnsan ve Heybetü'l-Lisan - Cemâlî'd-dîn İbn-i Mühennâ

İbn-i Mühenna, 13. yüzyılda yaşamış Iraklı bir dil âlimi ve tarihçidir. Mühenna'nın Hilyetü'l-İnsan ve Heybetü'l-Lisan adlı eseri Moğolca, Türkçe ve Farsçanın önemli kaynaklarından biridir. Bu eser yabancıların Türkçe öğrenmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eser Farsça, Türkçe ve Moğolca sözlükleri ihtiva eden üç bölümden oluşmuştur ve eser "İnsanın Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü" mânâsına gelmektedir (Biçer, 2012). Biçer bu eseri, Türk dili tarihi bakımından kendi dönemini en iyi toparlayan ve Orta Asya Türkçesinin İran sahasındaki şivelerini belirten, Türk kültürüne ışık saçan bir sözlük olarak tanımlamaktadır.

14.Yüzyıl

Codex Comanicus-İtalyan ve Alman Din Adamları

Bu eser Alman ve İtalyan misyonerler tarafından 1303-1362 yılları arasında Gotik harflerle hazırlanmış Kuman (Kıpçak) Türkçesinin bir sözlüğüdür (Tavkul, 2003). Kıpçak Türklerine ve diğer topluluklara Kıpçak Türkçesini öğretmek ve Hristiyanlığı yaymak maksadıyla hazırlanan Codex Comanicus bir sözlüktür ve aynı zamanda İncil'deki metinleri, atasözleri ve bilmeceleri de ihtiva etmektedir (Göçer ve Moğul, 2011). Eser, İtalyan ve Alman rahipler tarafından yazıldığı için çalışmamızın kapsam alanına girmektedir.

Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak- Ebu Hayyan

Kitabü'l-İdrak Li Lisani'l Etrak adlı eser "Türklerin Dilini Anlama Kitabı" olarak sadeleştirilebilir. Kitabü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Memlûk sahasında yazılmış Türkçe eserler arasında bilinen en eski eser olup eserin yazarı Ebû Hayyân'dır ve eserini 1312'de tamamlanmıştır (Caferoğlu 1931, s. VII, Akt: Salan, 2012). Bu eser, Arapça-Türkçe bir sözlük ve gramer kitabıdır. Eserin 5. nüshası Beyazıt Kütüphanesinde bulunmaktadır (Salan, 2012). Eser Araplara Türkçe öğretmek gayesi ile kaleme alınmış bir sözlük ve dil bilgisi kitabıdır.

Şihâhü'l-'Acem - Hindûşâh es-Sahibî

Bratislava Üniversitesindeki kütüphanede yer alan Sıhah-ül Acem nüshasını neşreden Gulâm Hüseyin Bêgdilî yazdığı ön sözde bu eserin Hindûşâh es-Sâhibî'ye ait olduğunu belirtmektedir (Altun, 2015). Altun, bu eserin dönemin Oğuz Türkçesini ortaya koyan ilk ve geniş çaplı araştırma olduğunu ve bu eserin ilk Türkçe-Farsça sözlük ve gramer kitaplarından biri olduğunu belirtmektedir. Eserde yaklaşık 4500 kelime mevcuttur ve Farsça ve Türkçe gramer kurallarına da rastlanmaktadır (Altun, 2015). Altun, Şihâhü'l-'Acem'in Eski Anadolu Türkçesi döneminde, 13. yüzyılın sonlarına doğru yazıldığını belirtmektedir ve bu eserin Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyunca istinsah edilerek kullanıldığını ifade etmektedir.

16.Yüzyıl

Regola del Parlare Turcho - Filippo Argenti

Filippo Argenti tarafından 1553 yılında hazırlanmış ve Türkçe Konuşma Kuralı olarak çevrilen Regola del Parlare Turcho adlı eser İtalyan tüccarlara yardım etmek gayesi ile Floransa'da yazılmıştır (Biçer, 2012). Biçer, bu eserin bir konuşma kılavuzu ve sözlük hüviyeti taşıdığını belirtmektedir. Osmanlı Türkçesini bir sistem içerisinde ele alan ilk Avrupalı olarak görülen Argenti İstanbul'daki Floransa elçiliğinde sekreter olarak çalışmaktaydı (Merhan, 2005). Merhan, Argenti'nin 645 sayfadan

meydana gelen eserinin 570 yaprağının İtalyanca- Türkçe sözlükten oluştuğunu ve bu eserin 16. yüzyıl İstanbul Türkçesine ait dil unsurları içerdiğini belirtmektedir.

Opera Nova... La qual infegna a parlare Turchesco - Pietro Lupis

Pietro Lupis tarafından 1520-1527 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen ve sadece 8 sayfadan müteşekkil bu eser Türkçe Konuşmayı Öğretmek mânâsına gelmektedir ve bu eser İtalyan tüccarlara yardım etmek gayesi ile yazılmıştır (Yağmur, 2016). Yağmur bu İtalyanca-Türkçe sözlükte 237 madde başı bulunduğunu ve eserin iki sütun halinde yazıldığını belirtmektedir.

17.Yüzyıl

Dittionario Della Lingua Italiana Tvrchesca- Giovanni Molino

Giovanni Molino tarafından yazılan bu İtalyanca-Türkçe sözlük Roma'da 1641 yılında basılmıştır (Yağmur, 2014). Golas ve Tokmak (2014), Molino'nun Dittionario Della Lingua Italiana Tvrchesca adlı sözlüğünde 246 birleşik fiil tespit etmiştir. Eserde iki bölüm mevcuttur. Bu bölümlerin ilki İtalyanca-Türkçe sözlüktür ve ikinci bölümde ise Türkçenin kısa bir grameri yer almaktadır.

Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae- Meninski

Meninski Türkçe konusunda uzman olan bir çevirmendir ve kendisi Osmanlı sarayına elçi olarak gönderilmiştir (Göçer ve Moğul, 2011). Meninski'nin hazırlamış olduğu bu sözlük, "Doğu Dillerinden Türkçe, Arapça ve Farsçanın Hazinesi" mânâsına gelmektedir ve sözlük beş dillidir (Bekar, 2017). Üç cilt halinde yayımlanan sözlük, dokuz bin sözcükten ve altı bin seksen sütundan müteşekkindir (Halat ve Golas, 2020). Meninski'nin Türkçe-Farsça ve Arapça sözlüğü 1680 yılında Viyana'da yayımlanmıştır (Göçer ve Moğul, 2011).

Dzieje Tureckie i Utarczki Kozackie z Tatary- Marcin Paszkowski

Bu eserde Tatar Türkleri ile Kozakların savaşları; Müslümanlık, Hristiyanlık, gelenek ve görenekler hakkında bilgi verilmekte olup eserin son bölümünde de 700'e yakın Lehçe-Türkçe sözcükten oluşan bir sözlük bulunmaktadır (Halat ve Golas, 2020). Halat ve Golas'a göre bu eser 1615'te yayımlanır ve Polonya kaynaklarındaki ilk Türkçe lügat olarak kabul edilmektedir.

Raccolta Delle Voci Persiane- Pioto Della Valle

Pioto Della Valle, 17. yüzyıl seyyahlarındandır ve kendisi Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan'a seyahat etmiş, bu seyahatte bir not defteri hazırlamıştır. Özkan (2006), Della Vella'ya ait ilki 67 sayfadan ikincisi 41 sayfadan müteşekkil iki el yazması esere ulaşmıştır. Türkçe, Arapça ve Fars dilinde Arap harfleriyle yazılmış sözcüklerin Latin harfleri ile yazılmış İtalyanca açıklamalarını kapsayan Raccolta Delle Voci Persiane (Farsça Sözcükler Derlemesi) adlı eser, Della Valle'nin kişisel bir sözlüğü olarak değerlendirilebilir (Özkan, 2006).

Vocabolario Italiano-Tvrhesco - Bernardo de Parigi

Meninski'nin hazırlamış olduğu sözlüğe kaynaklık eden Vocabolario Italiano-Tvrhesco adlı eser Osmanlıca alfabesi ile basılmış olup üç ciltten oluşmaktadır ve 17. yüzyılın konuşma dilini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir (Yağmur, 2014). Bu sözlük 2458 sayfadan müteşekkil olup madde başları İtalyanca, karşılıkları ise Türkçedir (Duman, 1997). Parigi'nin sözlüğü 1661 yılında yazılmıştır ve bu eser "İtalyanca-Türkçe Söz Kitabı" mânâsına gelmektedir (Çolakbostancı ve Koçkeskin, 2013).

Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor- Hieronymus Megiser

Bu eser “Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları” başlığı ile Alman dilbilimci Megiser tarafından 1612’de yayımlanmıştır ve bu eser Türkçenin ilk gramer kitaplarından (Dilaçar, 1970). Eser, isminden de anlaşılacağı üzere dört bölümden meydana gelmiştir. Eserin son bölümünde iki kısımdan oluşan Türkçe-Latince ve Latince-Türkçe sözlük yer almaktadır ve bu bölümlerin birincisinde 2460; ikincisinde ise 2440 sözcük yer almaktadır (Dilaçar, 1970). Dilaçar’ın belirttiği üzere Megiser, bu eserinde Türkçe atasözlerinden 220’sinin açıklamasını yapmış; bu atasözlerini Latince, İtalyanca ve Almanca denklere ile kıyaslamıştır.

Vocabolario Toscano e Tvrchesco- Antonio Mascis

Mascis tarafından 1677 yılında kaleme alınan Türkçe - İtalyanca sözlük, Molino tarafından 1641’de yazılan İtalyanca- Türkçe sözlük ile benzerlikleri mevcuttur fakat Mascis, Molino’dan farklı olarak Türkçe kelimelerin sesletimlerini ve yeni Türkçe sözcükleri kendi eserine eklemiştir (Yağmur, 2018). Bu eser ile Türk dilinin gramer kurallarının yanı sıra 17. yüzyıl İstanbul’unun konuşma yapısı hakkında da bilgi edinilebilir.

18.Yüzyıl

Gürcüce/Türkçe Okuma Kitabı – Müellif Belirsiz

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi birçok ülkede yüzyıllardır yapılmaktadır. Türkçenin Gürcistan coğrafyasında en az üç asırdır öğretildiğini de bu eser ile görebiliriz. Eser, 1780 ila 1790 yılları arasında el yazması olarak kaleme alınmış olup Gürcülere Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış ilk ders kitabıdır ve eser Gürcüce Mkhedruli alfabesi ile oluşturulmuştur (Cikia ve Üstünyer, 2021). Cikia ve Üstünyer’e göre eserin müellifi / derleyicisi belirsizdir ve eserde Gürcüce-Türkçe sözlüğün yanı sıra Gürcüce-Türkçe metinler yer almaktadır.

Kurze Anleitung zur Erlernung der türkischen Sprache, für Militär Personen. Sammt einer Sammlung von nützlichen Gesprächen, Ausdrücken und Redensarten und einem Handlexikon der gebräuchlichsten Wörter – Thomas Chabert

Thomas Chabert tarafından 1789 yılında askeri personel için hazırlanan ve toplam dört bölümden, 178 sayfadan müteşekkil bu eserin son bölümünde Türkçe konuşma cümleleri, bazı gramer kuralları ve yazarın önemli gördüğü kelimelerden oluşan 101 sayfalık Almanca-Türkçe sözlük yer almaktadır (Bekar, 2018).

Elemens de la Langue Turque– P.F. Viguier

Viguier, Türk Dilinin Parçaları / Ögeleri olarak çevrilen yapıtını 1790 yılında kaleme almış ve eser İstanbul’da basılmıştır (Gümüskılıç, 2014). Bu eser, Türkçe ve Fransızca dil bilgisi kitabıdır fakat eserin 355. ve 456. sayfaları arasında Latin harflerle *François-Turc* adlı bir Fransızca-Türkçe sözlük yer almaktadır ve bu yapıtta on bine yakın Türkçe-Fransızca sözcük bulunmaktadır (Gümüskılıç, 2014).

19.Yüzyıl

Deutsch-Türkisches -Türkisch-Deutsches Wörterbuch - Herman Armin Vambery

Macar Türkolog Vambery’nin yazmış olduğu Almanca-Türkçe sözlük çalışması 1858 yılında İstanbul’da basılmıştır (Öztürk, 2013). Öztürk’e göre bu eser Vambery’nin ilk eseridir. Ünlü bir Türkolog olan Vambery, bir dönem İstanbul’da yaşamış ve Osmanlı Türkçesini neredeyse ana dili seviyesinde öğrenmiştir (Duran, 2017).

Sravnitel'niy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy- Lazer Budagov

Sravnitel'niy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy, (Türk Tatar Lehçelerinin Karşılaştırılmalı Sözlüğü) Lazer Budagov tarafından Türk dilinin lehçelerini detaylarıyla açıklamak amacıyla yazılmıştır (Tuxtasinova, 2022). Ermeni asıllı Rus Türkologu Lazar Budagov eserini 1869'da yazmıştır (Köktekin, 1993). Eser, iki cilt haline yayımlanmıştır ve bu ciltlerde toplam 25.200 sözlük birim yer almaktadır (Yusupova, 2020).

Etymologisches Wörterbuch Der Turko-Tatarischen Sprachen- Herman Armin Vambery

Etymologisches Wörterbuch Der Turko-Tatarischen Sprachen adlı eser Türk Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü olarak çevrilebilir. Türkçe adına yazılmış ilk etimolojik sözlüklerin 19. yy.da yazıldığı görülmektedir. Macar Türkolog Ármin Vámbéry Türkçe adına yapılan ilk etimolojik sözlük çalışmasının müellifi olmakla beraber Batı Avrupa'da Türkolojinin kurucusu olarak tanınır (İşgören, 2011). Vambery, Türkiye Türkçesinden ziyade Doğu Türkçesini yani Çağatayca'yı inceleme olarak seçmiştir çünkü Macarlığın başlangıcını Doğu Türkçesi alanında görmektedir (Öztürk, 2013).

Dictionnaire Turc-Français- Artin Hindioğlu

Tespit edilebilmiş ilk Türkçe-Fransızca sözlük Ermeni dilbilimci Artin Hindioğlu tarafından yazılmıştır ve bu eserde kelimeler telaffuzları ile gösterilmiştir (Kartallıoğlu, 2018). Kartallıoğlu; Dictionnaire Turc-Français adlı eserin, Hazine-i Lugat olarak da bilindiğini ve eserin 1838'de Viyana'da sözcüklerin telaffuzlarını öğrenmek isteyen seyyahlar ve iş adamları için yazıldığını ifade etmektedir.

Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen- Camilla Ruziçka Ostoiç

Beş yüz kırk sayfadan ve yaklaşık 17 bin madde başından müteşekkil bu eser, Avusturya Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde Ostoiç tarafından Latin harfleriyle 1879 yılında yazılmıştır ve yazıldığı dönemdeki Türkçenin söz varlığını, ağız özelliklerini deyimlerini ve kalıp sözlerini içermesi açısından önemlidir (Bekar ve Güngör, 2020).

Lehrbuch der Modernen Osmanischen Sprache- Johannes Jacob Manisacıyan

Eserin bir diğer ismi Mürşid-i Lisân-ı Osmânî'dir. Johannes Jacob Manisacıyan'ın bu eserinde on adet okuma parçasının yanı sıra 75 sayfa Türkçe-Almanca ve 65 sayfa Almanca-Türkçe sözlük bulunmaktadır (Yıldırım, 2017). Yılmaz, Lehrbuch der Modernen Osmanischen Sprache adlı eserin Manisacıyan tarafından Almanlara Türkçe öğretmek amacıyla yazıldığını; eserin bir dil bilgisi, Türkçe öğretim kitabı ve bir sözlük olduğunu belirtmektedir.

Dictionnaire Turc-Français - Thomas Xavier Bianchi

Bianchi'nin eseri El sine-i Türkiyye ve Franseviyyenin Lügati olarak da bilinir ve bu eser iki ciltten ve toplam 2177 sayfadan müteşekkil olup 1835 ve 1837 yılları arasında yazılmış ve daha sonra da geliştirilip 1850'de ve 1871'de basılmıştır (Taşkesenoğlu, 2020). Akün'e (1992) göre Bianchi eserini sadece Batıların Türkçe öğrenmesi için değil ayrıca Osmanlı Türkçesinin Türklerce ihmal edilen bir sözlüğünü de oluşturmuştur. Bu lügatte ayrıca Osmanlı'nın yayıldığı coğrafyadaki yer isimlerine, Osmanlı'nın adet, gelenek ve göreneklerine ait ansiklopedik maddeler vardır (Taşkesenoğlu, 2020).

Abuska Csagatajtörök Szogyüjtemeny– Armin Vambery

Çağatay Türkçesinin en eski sözlüğü olan Abuşka Lügati'nin müellifi Kaçalın'e göre Niyazi isimli bir şahıstır ve bu eser 1544 yılında yazılmıştır (Kurukaya, 2019). Vambery tarafından kaleme alınan Abuşka Lügati, 1862 yılında Macarca olarak yayımlanmıştır (Rahimi, 2018).

Turkish and English Lexicon – James William Redhouse

Yabancılar arasında Türk dilinin gelmiş geçmiş en büyük uzmanlarından biri olarak görülen James William Redhouse, 1851'de Encümen-i Daniş üyeliğine seçilmiş, öğretmen ve tercüman olarak İstanbul ve Mısır dışında birçok Avrupa ülkesinde görev yapmıştır (Taşkesenlioğlu, 2020). Taşkesenlioğlu, Redhouse'un Türkçe ve İngilizce bir sözlük hazırladığını ve bu eserin 1857 yılında Londra'da basıldığını belirtmektedir.

Osmanlı dönemi lügat ilminin en mühim ismi olan Redhouse, Türkçe ile alakalı Turkish-English-French Dictionary “Türkçe-İngilizce-Fransızca Sözlük” çalışmasını 1834'te tamamlamış olmasına rağmen bu eser basılmamıştır (Karagöz, 2010).

Müntahabât-ı Lügât-ı Osmaniyye– James William Redhouse

Redhouse'un ilk ilmi eseri 1842 yılında hazırladığı “Müntahabât-ı Türkiyye”dir fakat bu eser daha sonra “Müntahabât-ı Lügât-ı Osmaniyye” adıyla 1852-1853'te yayımlanır (Karagöl, 2011). Bu eser, Osmanlı Türkçesinde kullanılan 25.658 sözcükten müteşekkildir bu sözcüklerin 18.197'si Arapça, 6.761'i Farsçadır (Karagöz, 2010).

Türkî ve Fransevî Lügatnâmesi/ Dictionnaire Turc-Français– Nassif Mallouf

Lübnanlı yazar Nassif Mallouf tarafından yazılan Türkçe ve Fransızca sözlük 1863'te Paris'te basılmıştır ve iki ciltten oluşan sözlüğün ilk cildinde 1506, ikinci cildinde ise 1496 sayfa bulunmaktadır (Taşkesenlioğlu, 2020).

Kitâb-ı Dürerü'l Ummâniyye fi Lügati'l-Osmâniyye/ Dictionnaire Turc-Français - Charles Adrien Casimir Barbier de Meynard

Barbier'in en önemli eseri 1881-1886 arasında Paris'te yayımladığı Türkçe-Fransızca (Dictionnaire Turc-Français) sözlüğüdür (Taşkesenlioğlu, 2020). Kallek (1992) bu sözlükte, Türkçe kökenli kelimelerin, atasözleri ve halk deyişlerinin, Farsça ve Arapçadan Türkçeye geçmiş sözcüklerin ve arkaik kelimelerin yer aldığını belirtmektedir (Akt: Taşkesenlioğlu, 2020).

Kurzgefazte türkisch=deutsche Sprachlehre Mit einer Sammlung der gebräuchlichsten Wörter, kleiner Conlstructionen und Redensarten – Nebst zwölf Gesprächen und zehn Gefchichten in türkischer deutscher und französischer Sprache – Eserin Müellifi Bilinmiyor

Bu eser 1828'de basılmış olup 140 sayfadan ibarettir ve eserde Osmanlı Türkçesinin alfabesi, Türkçenin gramer kuralları; Türkçe, Almanca ve Fransızca sözlük, bu diller ile ilgili kısa cümle yapıları ve son olarak 10 adet Nasreddin Hoca fıkrası bulunmaktadır (Bekar, 2017).

Grammatik der Türkisch-Osmanischen Umgangssprache - P.J. Figure

Bu eser 1869 yılında Viyana'da basılmış olup eser 344 sayfa ve dört bölümden oluşmaktadır; ilk bölümde dil bilgisi kuralları, ikinci bölümde konuşma cümleleri, üçüncü bölümde atasözü ve deyimler ve son bölümde de alfabetik olarak hazırlanmış sözlük bulunmaktadır (Bekar, 2018).

**Abrégé de la Grammaire Turque Contenant Outre le Principe de Cette Langue, des Idiotismes, des Dicours Familiars et un Petit Vocabulaire en Français, Turc et Hongrois-
Jean Charles de Besse**

Besse tarafından yazılan ve 1829'da basılan bu eser 14 bölümden müteşekkil olup 14. bölümde 1778 kelimededen ibaret Fransızca-Türkçe ve Macarca; 1089 sözcükten oluşan Türkçe-Fransızca ve Macarca sözlükler yer almaktadır (Yılmaz ve Aksoy, 2019). Bu eser, esasen bir dil bilgisi kitabıdır ve bünyesinde sözcük türlerine, telaffuz ve alfabe, etken ve edilgen fiillere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

**Grammaire Turque à l'Usage des Français et Anglais Contenant En Outre Une Collection d'Idiotisme, de Discours Familiars et Un Vocabulaire en Français, Turc et Anglais-
Schroeder**

Schroeder tarafından 1835'te kaleme alınan eserin yazılış amacı İngilizler ile Fransızlara Türkçe öğretmektir. Bu yapıtta öncelikle Türkçe deyimler ya da sözcükler, cümleler verilmekte ve akabinde bunların İngilizce ve Fransızca karşılığı gösterilmektedir (Coşkun, 2014). Coşkun, eserde günlük konuşma kalıplarının, deyimlerin ve son kısımda da sözlüğün bulunduğunu; eserde Arapça harfler yerine Latin karakterlerin kullanıldığını belirtmektedir.

**Dictionnaire Etymologique Des Mots De La Langue Française Dérivés De L'arabe, Du Persan Ou Du Turc, Avec Leurs Analogues Grecs, Latins, Espagnols, Portugais Et Italiens
- Antoine Paulin Pihan**

Pihan tarafından kaleme alınan bu etimolojik sözlük 1866'da Fransa'da yayımlanmış olup bünyesinde Latince, Fransızca, Arapça, Türkçe gibi dillerin yer almaktadır ve bu eser 311 sayfadan müteşekkildir (İşgören, 2011). İşgören, bu eserin Türkçe sözlüklerin etimolojisine yer veren en eski tarihli eser olduğunu belirtmektedir.

Dictionnaire D'étimologie Dacoromane - Alexandru de Cihac

Romanya, Balkanlarda yer alan bir dönem Osmanlı'nın içerisinde yer almış bir devlettir. Dolayısıyla Türkçe ve Romence arasında da bir etkileşim olduğu muhakkaktır. Alexandru de Cihac tarafından 1870 yılında yazılan bu etimolojik lügatte Türkçe kelimeler de mevcuttur (Yücel, 2020). Cihac, bu eserin ön sözünde Romen dilindeki Türkçe izlerinin 15. yüzyıla değin uzandığını ve Türkçenin Romenceye son ekler verdiğini belirtmektedir (İşgören, 2011).

20.Yüzyıl

Russko-Turetskiy Slovar - Pötr Tsvetkov

Türkçe-Rusça iki dilli sözlükçülük geleneği Pötr Tsvetkov'un Russko-Turetskiy Slovar adlı eseri ile 1902'de başlamıştır (Minsafina, 2015). Bu sözlük el yazmasıdır ve sözlükte 30 binden fazla madde başı yer almış olup sözlük 1047 sayfadan müteşekkildir (Minsafina, 2015)

Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte - Wilhelm Radloff

Wilhelm Radloff , "Türk Dialektleri Sözlüğü Denemesi" olarak çevrilen Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte adlı eserinde, Türk lehçelerini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır (Köktekin, 1994). Sözlükte Abakan, Azerbaycan, Kuman, Uygur, Tuba gibi Türk topluluklarının şive ve ağızlarına yer verilmiştir (Köktekin, 1994). Eserde Çağatay Türkçesinden birçok kelime bulunmaktadır (Erbay,2009). Bu eser Rus ve Alman dillerinde yayımlanmıştır ve dört ciltten müteşekkildir (İşgören, 2011). İslam Ansiklopedisi'ne göre eser 1893-1911 yılları arasında yazılmıştır ve bu eserdeki Türkçe kelimeler, Almanca ve Rusça açıklamaları ile birlikte gösterilmiştir.

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish- *Sir Gerard Clauson*

Gerard Caluson tarafından yazılan ve Türkçeye “13. yy Öncesi Türkçenin Etimolojik Sözlüğü” olarak çevirebileceğimiz bu eser 1972 yılında Oxford Üniversitesinde yayımlanmış ve sözlükte 989 sayfa, 9250 madde başı yer almaktadır (Koçoğlu, 2006). Bu eser Türk dillerindeki etimoloji çalışmalarının dönüm noktasıdır (Ölmez, 1998). Koçoğlu, Türkçenin 13. yy.a kadarki sözvarlığını vermesi bakımından bu eserin oldukça mühim olduğunu belirtmektedir. Gülensoy’a (2010) göre Türkçenin 13. yy. metinlerine kadar olan dönemine ait sözcüklerin etimolojisini ele alan bu yapıt etimoloji sahasında bir çığır açmıştır.

Materiaux Pour un Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque- *Bedros Kerestedjian*

Türk Dilinin Bir Etimolojik Sözlüğü İçin Bazı Malzemeler (İşgören, 2011) olarak çevrilen bu eser Kerestedjian tarafından yazılmıştır. Türk dilleriyle ilgili ikinci etimolojik sözlük çalışması olarak gösterilmektedir fakat Bedros Effendi’nin bu eserindeki bazı Türkçe sözcüklerin Ermeniceye veya Yunancaya bağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Das nötigte Türkisch: kurze Grammatik und Sammlung der gebräuchlichsten Wörter; für den Feldgebrauch zusammengestellt- *Reinhold Gräter*

Reinhold Gräter tarafından 1. Dünya Savaşı’nda Türklerle birlikte silah altında bulunan Almanlara yardım etmek amacıyla yazılan bu sözlükte günlük hayatta kullanım için derlenmiş kelimelerden oluşan 60 sayfalık Almanca-Türkçe kelimeler ve bazı dil bilgisi kuralları yer almaktadır (Bekar, 2022).

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati- *Prof. Dr. Andreas Tietze*

Andreas Tietze; Avusturyalı Türkolog, Türk dili ve halk edebiyatı âlimi olup aynı zamanda sözlükçüdür. Bu etimolojik eserinin çalışmalarını 1950’li yıllarda başlatmıştır ve eserinde 60 bin civarı madde yer almaktadır (Koşan, 2019). Bu eser, Türkçenin etimolojik anlamda önemli bir kaynağı haline gelmiştir.

Etimolojik slovar tyurkskih yazıkov- *Ervand Vladimiroviç Sevortyan*

Bu eserin çalışmalarını Ermeni asıllı Rus Sevortyan başlatmış ve ilk ciltlerini kendisi yayımlamıştır fakat vefatından sonra S. Levitskaya tarafından devam ettirilmiştir (Gülensoy, 2010). Art zamanlı ve eş zamanlı olarak hazırlanan bu etimolojik lüğatin ilk cildi 1974’te yayımlanmıştır (Gülensoy, 2020).

Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen- *Martti Räsänen*

Finlandiyalı Türkolog Räsänen tarafından 1969’da yayımlanmış bu etimolojik lügatte kelimelerin en eski hali ya da günümüz Türk lehçelerindeki kullanımı madde başı olarak oluşturulmuş ve birbirinden farklı olan mânâları var ise kelimeler tek tek açıklanmıştır (Gülensoy, 2010).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkçe üzerindeki ilmi çalışmalar, Atatürk’ün önderliğinde 12 Temmuz 1932’de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin, günümüz adıyla Türk Dil Kurumu, kurulması ile artmıştır denilebilir. Fakat diğer ülkelerde Türkoloji ile alakalı çalışmalar çok önceden başlamıştır. İlk Türkoloji kürsüsü 1795’te Paris’te kurulmuştur ve daha sonra Moskova’da 1814, Londra’da ise 1906 yılında Türkoloji kürsüleri kurulmuştur (Çetin ve Eskimen, 2012). Rusya’da, Polonya’da, Macaristan’da ve Fransa’da da Türkoloji

çalışmaları yapılmaktadır. Türkiye’de ise Türkoloji bilim dalı olarak ancak Cumhuriyet’ten sonra gelişmiştir (Kutalmış, 2014).

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi birçok devlet açısından oldukça mühimdi. Özellikle üç kıtaya yayılan Osmanlı devleti ile ekonomik, toplumsal ve ticari ilişkiler kurmak isteyen Avrupa toplulukları Osmanlı’da çeşitli elçilikler ve okullar kurdular. Venedik Cumhuriyeti, 1551’den bu yana ülkesindeki gençleri tercümanlık yapmak üzere İstanbul’a gönderiyor; Fransa hükümeti ise 1669’da İstanbul’da Doğu Dilleri Öğlanları okulunu kuruyordu ve bu yabancı uyruklu öğrencilere küçük yaştan itibaren Türk kültürü ve Türk lisanı öğretiliyordu (Ağıldere, 2010). Daha sonra bu proje 1754’te Avusturya tarafından, 1766’da Polonya tarafından ve 1814’te de İngiltere tarafından uygulanmıştır (Özdemir, 2018). Bu okullardan mezun olan öğrenciler elçilik ve tercümanlık vazifelerinde bulundular. Bu öğrencilerin bir kısmı da Türkçeye çeşitli katkılarda bulunmuşlardır.

Geçmişten günümüze yabancılar tarafından yazılan Türkçe sözlükleri derlemek için yapılan bu çalışmada 42 eser hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Hem dijital mecrada hem de kütüphanelerde yabancılar tarafından yazılmış Türkçe sözlükler muhakkak mevcuttur. Fakat bu çalışmada yabancılar tarafından yazılan 42 sözlüğe ulaşılabilmektedir. Bu sözlükler arasında 13. yüzyıl ve 18. yüzyıl arasında yabancı ilim insanları tarafından Türkçe ile alakalı 16 sözlük tespit edilebilmiştir. Bunun yanı sıra 18 kaynak 19. yüzyıla ve 8 sözlük de 20. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Eserlerin yazılış amaçları ile ilgili bulgular incelendiğinde eserlerin 10 farklı amaçla kaleme alındığı görülmektedir. Bu sözlüklerin yazılış amaçları veya yöntemleri farklıdır. Sözelimi bir gezgin, seyahatleri esnasında öğrendiği kelimeleri herhangi bir metodoloji gözetmeksizin kaleme almış ve bundan yüzyıllar önce Türkçenin de yer aldığı çok dilli bir sözlük oluşturmuştur. Özellikle 15. ve 17. yüzyıllar arasında İtalyanlar tarafından İtalyan tüccarlara yardım etmek ve onlara konuşma kılavuzu oluşturmak amacıyla çeşitli sözlükler yazılmıştır. Yine 1. Dünya Savaşı’nda Türklerle savaşan Alman askerlere yardım etmek ve günlük hayatta kullanabilecekleri kelimeleri bir araya getirmek için de sözlükler yazılmıştır. Bu sözlüklerin bazıları da Araplara ve Batılılara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bazı sözlüklerin lehçeler arasındaki farklılığı ortaya koymak için yazıldığı tespit edilmiştir. Buna mukabil bazı sözlüklerin de misyonerlik faaliyetleri taşıdığı görülmektedir. Türkçe sözlük yazan yabancı müelliflerin bazıları da Türkçeyi etimolojik açıdan ele almışlardır. İncelenen sözlüklerde Türkçenin telaffuz özellikleri ve şiveleri de ele alınmaktadır.

Bu eserlerin bazıları müstakil sözlük olarak değerlendirilirken bazılarında da Türk dilinin dil bilgisi kuralları ile birlikte Türkçe sözlükler de yer almaktadır. Aynı zamanda eserlerin bir kısmında Nasreddin Hoca fıkralarına, halk deyişlerine, deyim ve atasözlerine, o dönemin konuşma kurallarına ve şivelere hatta arkaik unsurlara rastlamak mümkündür. Bu eserlerin bir kısmında Türk lehçeleri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmada Macar, Rus, Alman, Gürcü, İtalyan, Fransız, Avusturyalı, Ermeni, Polonyalı, Romen, İngiliz ve Arap yazarların Türkçeye ve Türk kültürüne dair katkıları olduğu belirlenmiştir. İtalyan yazarların Türklerle ticaret yapmak amacıyla Türkçenin konuşma yapısını içeren birden çok sözlük yazdıkları tespit edilmiştir. Özellikle Ermeni yazarlar, Türk dilinin etimolojik unsurlarını çokça ele almışlardır.

Sonuç olarak yabancılar gerek ilmi gerek ticari gerekse de diplomatik amaçlarla yüzyıllardır Türk diline eğilmekte ve Türkçe hakkında araştırma yapıp Türkolojiye katkı sunmaktadırlar. Bu yazarlar sadece Türkçenin sözlükçülük alanına değil kültürel alanına; atasözlerine, deyimlerine,

Nasreddin Hoca fıkralarına, halk deyişlerine de eserlerinde yer vermişlerdir. Bu da Türkçenin dünya nazarında ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Ağıldere, S. T. XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız dil oğlanları okulu (1669-1873).
- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve sözlükçülük. *Türk Dili*, 698, 162-169.
- Akün, Ömer Faruk (1992). "Bianchi, Thomas-Xavier", Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi (Dia), C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 117-120.
- Altun, H. (2015). *İlk Farsça-Türkçe sözlüklerden Sıhahu'l Acem: karşılaştırmalı inceleme ve kelime dizini* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Bekar, B. (2017). A Turkish, German And French transcription texts written in 1828.
- Bekar, B. (2018). 1789 Yılında askerî personel için yazılmış Almanca-Türkçe transkripsiyon metni. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 19-34.
- Bekar, B. (2018). Pj Pigure'un Grammatik Der Türkischosmanischen Umgangssprache adlı eserindeki türk atasözler. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (86), 133-152.
- Bekar, B. (2022). Reinhold Gräter'in askerler için hazırlamış olduğu iki dilli Türkçe öğretim kitabı. *Rumelide Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 243-285.
- Bekar, B., & Güngör, O. C. (2020). Camilla Ruzicka Ostoiç'in "Türkisch-Deutsches Wörterbuch Mit Transcription Des Türkischen" adlı sözlüğü ve batı rumeli ağızlarının sözlükteki izleri. *Tyb Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 29(29), 93 - 128.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 107-133.
- Cikia, S. ve Üstünyer, İ. (2021). 18. Yüzyılda Gürcistan'da derlenen Gürcüce-Türkçe okuma kitabı. *Karadeniz Arastirmalari*, (72), 1117-1131.
- Coşkun, O. (2014). Grammaire Turque À L'usage Des Français Et Anglais kitabında hedef dillere aktarılan deyim ve kalıpların çeviride eşdeğerlilik (équivalence) yöntemine göre tahlili. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (1), 19-40.
- Çetin, İ. ve Eskimen, A. D. (2012). Avrupa'da Türkoloji öğrenimi gören öğrencilerin Türk dili, edebiyatı ve kültürüne ilişkin görüşleri: Fransa Inalco örneği. *Electronic Turkish Studies*, 7(1), 19-35.
- Çolakbostancı, G. ve Koçkeskin, N. (2013). Arapçadan alıntı müennes kelimelerin Türkiye Türkçesindeki tutunamamışlığı. *Dil Araştırmaları*, 13(13), 93-108.
- Dilâçar, A. (1970). 1612'de Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramerinin özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 18, 197-210.
- Duman, M. (1997). "Oğlan" kelimesi ve "gençlik" kavramı üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, 20, 113-130.
- Duran, A. (2017). Bilim adamı Ármin Vámbéry. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 112-123.
- Erbay, F. (2009). W. Radloff'un sözlüğünde yer alan Çagatay Türkçesine ait kelimeler üzerine notlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 109-117.

- Gülensoy, T. (2010). Türkiye’de Etimolojik sözlük ve sözcük etimolojisi üzerine yayımlanan makalelere dair bir bibliyografya denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 55(2007/2), 35-66.
- Gümüškılıç, M. (2014). XVIII. yüzyılda Latin harfleriyle yazılmış Fransızca-Türkçe bir sözlük. *Milli Folklor*, 54, 25-29.
- Halat, S., & Siemieniiec-Gołaś (2020). Tarihsel süreçte Lehçe-Türkçe sözlük çalışmaları. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 8(2), 235-243.
- İşgören, T. (2011). *Türkçenin etimoloji sözlükleri üzerine bir inceleme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Karagöl, E. (2011). *Sir James William Redhouse ve İngilizlere Türkçe öğretimi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Karagöz, E. (2010). Redhouse, James W.(2009), Müntahabât-I Lügât-I Osmâniye (Haz. Prof. Dr. Recep Toparlı-Uzm. Betül Eyövge Yılmaz-Uzm. Yaşar Yılmaz), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 726 S., Isbn: 978-975-16-2154-2. *Dil Araştırmaları*, 6(6), 246-250.
- Kartallıoğlu, Y. (2018). Artin Handoğlu’nun Hazine-İ Lugat, Dictionnaire Turc-Français adlı eseri üzerine. *Dil Araştırmaları*, 12(22), 17-25.
- Koçoğlu, V. (2006). “An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish (Edpt)” in söz dizini. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 113-151.
- Koşan, A. (2019). *Türk dilinin etimolojik sözlükleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Köktekin, K (1994). Değişen Türk dünyasında W. Radloff’un “Türk Dialektleri sözlüğü denemesi” adlı eserinin önemi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (1). 70-77.
- Kurukaya, O. (2019). *Eski Türkçeden Çağatay Türkçesine anlam olayları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kutalmış, M. (2014). İlk dönem (1700-1917) Rus Türkolojisinin temel özellikleri. *Journal Of International Social Research*, 7(31), 193-198.
- Merhan, A. (2005). Filippo Argenti’nin “Regola Del Parlare Turcho” adlı eserindeki bazı sözcükler hakkında. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 115-129.
- Minsafina, A. (2015). *Rus sözlükçülüğü ve tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde Rusça-Türkçe sözlükler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2013). Türkçe öğrenen yabancıların sözlük kullanma becerileri üzerine bir araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 13-23.
- Özdemir, C. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesi. *Кыргыз Республикасынын Билим Берүү Жана Илим Министрлиги Министерство Образования И Науки Кыргызской Республики Ministry Of Education And Science Of The Kyrgyz Republic*, 58.
- Özkan, N. (2006). Pietro Della Valle, Osmanlı topraklarında bir İtalyan gezgin Roma 1586–1652 Pietro Della Valle–Onyedinci yüzyıla ait bir not defterinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 1-16.

- Öztürk, (2013) C. Vámbéry'nin Türkolojiye ve Türk diline katkıları. *Ármin Vámbéry*, 7. Tdk Bildirileri.
- Rahimi, F. (2018). Çağatay Türkçesi sözlükleri bibliyografyası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 7(1), 69-104.
- Salan, M. (2012). Kitabü'l-İdrak Li Lisâni'l-Etrâk'te alıntı kelimeler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(11), 53-66.
- Siemieniec-Golas, E. ve Tokmak, Ç. G. (2014). Giovanni Molino'nun 1641 yılında yayımlanan Dittionario Della Lingua Italiana-Turchesca isimli eserinde bazı Türkçe yardımcı fiiller üzerine. *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (4), 111-139.
- Taşkesenlioğlu, L. (2020). Eski Türk edebiyatı araştırmalarında bir kaynak olarak iki dilli Latin harfli tarihî sözlükler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (21), 361-391.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 45-81.
- Tuxtasinova, (2022) M. Lz Budagov'un "Sravnitel'niy Slovar'turetsko-Tatarskih Nareçiy" adlı sözlüğündeki eski Özbekçe leksemelerin istatistiksel analizi. *Türkoloji*, (112), 205-218.
- Türkçe Sözlük (2009), Türk Dil Kurumu yayınları.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve sözlük araştırmacılığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 92-101.
- Vardar, B. (1982). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yalap, H., ve Kılıç, G. (2021). 19. Yüzyıl İngiltere'sinde Türkçenin bir gramer kitabı: Abu Said ve "Turkish self-Taught. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (70), 33-48.
- Yağmur, Ö. (2014). Erken dönem Türkçe transkripsiyon metinleri ve bunların dil araştırmaları açısından önemi. *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (4), 201-217.
- Yağmur, Ö. (2016). Pietro Lupis Valentiano'nun İtalyanca-Türkçe sözlüğü üzerine (1520-1527). *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (19), 159-188.
- Yağmur, Ö. (2018). Esrârını Molino'dan aldım / Çaldım velî mîrî malı çaldım: Antonio Mascis' in İtalyanca-Türkçe sözlüğü üzerine (1677). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 68-83.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (Genişletilmiş 9. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, H. Ç. (2017). 19. yüzyılda Almanlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir kitap: Mürşid-İ Lisân-ı Osmanî. *Başkent University Journal Of Education*, 4(1), 74-83.
- Yılmaz, Y. ve Aksoy, C. (2019). Besse'nin Grammaire Turque'ü ve eserindeki idyotizmler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 83-93.
- Yusupova, A. (2020). XIX. Yüzyıl Tatar dili sözlükleri. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (26), 1-21.
- Yusupova, D. (2020). Romencedeki Türkizmlere dair yapılan çalışmalara bir çerçeve, değerlendirme ve kaynakça denemesi. *Journal Of Research In Turkic Languages*, 1-25.

Extended Abstract

Turkish, with a history spanning thousands of years and ranking among the most widely spoken languages in the world, is an ancient language spoken from Asia to Europe, from Siberia to Africa. Turkish has been learned not only within the geographical boundaries of Turkey but also in many other countries for hundreds of years. Among the materials used in teaching a language, dictionaries come at the forefront. Throughout history, both native speakers and foreign language speakers have written and published Turkish dictionaries for this purpose. This study also includes Turkish dictionaries prepared by foreigners.

Through a review of the literature, numerous articles and theses have been identified that examine both Turkish dictionaries and grammar books written by both native speakers and foreigners. Some Turkish dictionaries written by foreigners have also been considered separately. In this research, certain Turkish dictionaries written by foreigners have been chronologically ordered based on the century they were written, and these dictionaries have been briefly introduced. It is believed that this research will provide insights to those working in the field of lexicography.

This study was conducted using qualitative research methods, specifically document analysis. Document analysis involves the analysis of written materials about the researched subject, phenomenon, or events (Yıldırım and Şimşek, 2013). This study aims to identify Turkish dictionaries written by foreigners up until the 20th century. For this purpose, sources of information such as Google Scholar, the National Thesis Center, and the Islamic Encyclopedia were utilized. Theses and articles obtained in the research were analyzed through content analysis. Content analysis is a type of qualitative data analysis that involves interpreting the findings obtained through data collection tools based on pre-defined themes (Yıldırım ve Şimşek, 2013). In line with this, Turkish dictionaries written by foreigners or works containing Turkish dictionaries were classified based on the centuries they were written and the purposes for which they were written. In the Findings section, the identified works are numbered, and after the titles of the works, author names are shown in italics.

When examining Turkish dictionaries written by foreigners in the 13th century, we come across the work titled "Hilyetü'l-İnsan ve Heybetü'l-Lisan" written by Cemâlû'd-dîn İbn-i Mühennâ. In the 14th century, within the works "Codex Comanicus," "Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak," and "Şihâhü'l-'Acem" written by Hindûşâh es-Sahibî, there are Turkish dictionaries. In the 16th century, Italian writers stand out. Works like "Regola del Parlare Turcho" by Filippo Argenti, and "La qual infegna a parlare Turchesco" by Pietro Lupis were written in this century. Giovanni Molino penned "Dittionario Della Lingua Italiana Tvchesca" in the 17th century. Likewise, in this century, Meninski compiled a five-language dictionary including Turkish. Marcin Paszkowski, Pietro Della Valle, Bernardo de Parigi, and Hieronymus Megiser also wrote Turkish dictionaries in the 17th century. Moving to the 18th century, we encounter a Georgian and Turkish Reading Book, the author of which is unknown. In this century, we also find Thomas Chabert's Turkish dictionary for soldiers, and P.F. Viguier's "Elemens de la Langue Turque" – a Turkish-French grammar book and dictionary. This study identifies 16 works written by foreigners in the 19th century. In this century, notable Hungarian Turkologist Armin Vambery, along with authors like Lazer Budagov, Artin Hindioğlu, Manisacıyan, Thomas Xavier Bianchi, James William Redhous, Nassif Mallouf, Charles Adrien Casimir Barbier de Meynard, and Jean Charles de Besse, have had their Turkish dictionaries identified. In this study, 8 Turkish dictionaries authored by foreigners have been identified in the 20th century.

In this study conducted to compile Turkish dictionaries written by foreigners from the past to the present day, a total of 42 works have been identified. Among these works, there are 16 dictionaries related to Turkish authored by foreign scholars between the 13th and 18th centuries. Additionally, 18 sources were written in the 19th century, and 8 sources were written in the 20th century. The purposes and methods of writing these dictionaries are quite diverse. For instance, a traveler, during their journeys, wrote down the words they learned without adhering to any particular methodology, creating a multilingual dictionary that included Turkish centuries ago. Especially between the 15th and 17th centuries, Italians wrote various dictionaries to assist Italian merchants and provide them with conversational guides. Similarly, during World War I, dictionaries were created to aid German soldiers fighting against the Turks and gather words they could use in daily life. Some of these dictionaries

were also written to teach foreigners Turkish. It is clear that certain dictionaries were crafted to highlight differences between dialects. On the other hand, some dictionaries seem to carry out missionary activities.

While some of these works are considered independent dictionaries, others also include Turkish dictionaries along with the grammatical rules of the Turkish language. At the same time, some of these works feature Nasreddin Hoca anecdotes, folk sayings, idioms, proverbs, the speech norms of the period, dialects, and even archaic elements. Comparative discussions of Turkish dialects are found in some of these works. In this study, it has been determined that Hungarian, Russian, German, Georgian, Italian, French, Austrian, Armenian, and Arab authors have made contributions to the Turkish language and culture.

In conclusion, foreigners have been engaging with the Turkish language for centuries, whether for scholarly, commercial, or diplomatic purposes, researching Turkish and contributing to Turkology. These writers have not only contributed to the realm of Turkish lexicography but also to its cultural aspects, incorporating proverbs, idioms, Nasreddin Hoca anecdotes, and folk sayings into their works. This highlights the significant place Turkish holds in the global perspective.

